

UDC (УДК) 340.13+341.922

Петрончак Юлія Олегівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: Y_kozenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5183-5399

Сидорець Божена Василівна,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судоустрою, адвокатури і прокуратури
Львівського університету бізнесу і права
(Львів, Україна)
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-0227-481X

ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ТОРГІВЛІ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ЙОГО УЧАСНИКІВ

Анотація. Досліджено особливості правового статусу біржових відносин та учасника біржової діяльності у середньовічній Європі, коли така діяльність була міжнародною. Поданий науковий матеріал стосується і архетипів джерельної бази правового регулювання ринку цінних паперів, і налагодження міждисциплінарних зв'язків між історією держави й права та міжнародним приватним правом.

Ключові поняття: торгівля, цінні папери, ринок цінних паперів, біржа.

Petronchak Yuliia,

PhD (Law), Associate Professor
of the Civil Law Department,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: Y_kozenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5183-5399

Sidorets Bozhena,

PhD (Law),
Lecturer of the Advocacy and Prosecutor's
Office Department of Judiciary,
Lviv University of Business and Law
(Lviv, Ukraine)
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-0227-481X

THE INCEPTION OF SECURITIES TRADING AND THE LEGAL STATUS OF ITS PARTICIPANTS

Abstract. The article explores the legal peculiarities of stock trading in issue and non-issue securities, starting from the emergence of stock exchange relations in medieval Europe, when such a priori activity was international.

As of today, diachronic analysis of the legal nature of securities – objects of private international law, theoretically important at once for the three sciences – law, history and economics, and practically in demand for banking and stock exchange law, law-making activity of national and international levels.

The main object of the study in this context is the analysis of the subject composition, that is, the list of rights and obligations of the parties to the legal relationship over the circulation of securities encumbered by a foreign element – an object that has become increasingly relevant lately.

Foreign trade law is largely customary, and foreign exchange law is a priori, since it arose under international law when it was never called before, and only then reciprocated by national legal systems.

Unlike trade legal relations, which emerged as domestic and gradually evolved and expanded, exchange relations emerged to regulate relations with a foreign element, and only then began to be realized within the legal relations of domestic ones. Therefore, it would be appropriate to consider the “genetically” securities institute an institution of private international law.

The presented scientific material deals with the genesis and evolution of the source base of legal regulation of the securities market and the establishment of close interdisciplinary links between the history of state and law and international private law.

Key concepts: trade, securities, securities circulation, securities market, stock exchange.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-2-175-179

Вступ

Проблематика правовідносин у сфері обігу цінних паперів є актуальною, позаяк вона безпосередньо стосується зростання популярності грошово-банківських операцій у суспільстві, їх переходу в бездокументарну форму.

Це найяскравіше проявляється на прикладі відносин у сфері міжнародного приватного права, тобто зовнішньоекономічної діяльності. Пізнання минулого біржових правовідносин, які виникали як апіорі зовнішньоекономічні, тобто обтяжені іноземним елементом, є актуальним не лише для історії держави і права як для науки, а й для міжнародного приватного права як галузі з метою ефективізації наявних правовідносин цього спрямування.

Питання, що пов'язані з проблематикою правового регулювання торговельних і біржових правовідносин Середньовіччя, є малодослідженими з погляду їх теоретичних та історичних аспектів. Це завдає суттєвої шкоди юридичній науці та практиці, а наявні «білі плями» є на заваді якісній правотворчості міжнародного та національного зразка станом на сьогодні. Водночас без комплексного і всебічного осмислення зазначеної проблеми неможливо формувати міждисциплінарні зв'язки в окресленій сфері науки й практики.

Варто зазначити, що подана у статті проблематика розроблена частково. Наука історії держави дає змогу уявити загальні ознаки суспільного ладу й основи правових систем, в межах яких відбувалося зародження інституту цінних паперів, а також пропонує перелік звичаїв і нормативно-правових актів, що регулювали цей тип правовідносин (О. Р. Вайцеховська, О. О. Дячок, В. В. Черней, В. В. Хохуляк). Міжнародне приватне право пропонує основні концепції цінних паперів, їх особливості як інституту цивільного права (А. В. Буквич, О. І. Виговський, Л. С. Довгерт, В. І. Кисіль, В. Л. Яроцький). Окремі повчальні аспекти

можна почерпнути і з економічної науки (В. В. Раровська).

Метою статті є пізнання та формулювання основних положень зародження біржових правовідносин та архетипів товарних бірж у період Середньовіччя, зокрема й виокремлення правового статусу учасника біржової діяльності.

1. Теоретичні та правові аспекти торговельних відносин Середньовіччя, правовий статус учасників торгів

У сучасному виді товарна біржа з'явилася у XVI ст. Цьому сприяв бурхливий розвиток торгівлі у зв'язку з відкриттям Америки та зміцненням капіталістичних відносин у Європі.

Так, торговельною діяльністю називається вид діяльності, що має на увазі свого роду медіацію між виробниками та споживачами щодо здійснення обігу майнових ресурсів [1, с. 101]. Завдання такого виду діяльності в юридичній науковій думці зводиться до спрямування певного ресурсу у місце та час оптимально обраний для його реалізації із урахуванням попиту на нього з боку споживача.

Г. Ф. Шершеневич визначав торговельний обіг як елемент обігу макроекономічного, підкріпленого певною кількістю чинних нормативно-правових актів, що спрямовані на взаємообмін товарів і послуг. Такий погляд вартий уваги, як і точка зору на дистриб'юторську діяльність, як на таку, що її метою є еквівалентний рух ресурсів між відчувувачем і набувачем, а відтак вона не належить до торговельного обміну, не володіє посередницькими ознаками. Вчений також указує на те, що відповідно до норм з погляду торговельного права купець – це особа, яка укладає торговельні угоди, використовуючи власні регалії [2, с. 188].

Такий стан речей указує на факт, що черговою необхідною передумовою отримання купецького статусу була наявність власних підприємницьких регалій. Вона допомагала

диференціювати та здійснити розмежування, власне, купця та прикажчика, позаяк саме останній займався торговельними операціями, і саме це було основним джерелом його фінансування. Купці також вирізнялися наявністю, власне, прагматичного інтересу в рамках торговельного права, і цей факт ставав основною диференціюючою ознакою купців та інших фінансових суб'єктів [3, с. 76].

Вступ до купецької гільдії відбувався шляхом вступу у купецьку гільдію із отриманням свідоцтва першого чи другого рівнів. Якщо особа своєчасно не поновилася у своєму купецькому стані, вона його втрачала.

Відтак із вказаного випливає судження про те, що тогочасні торги виявляли свою суть за допомогою спрямування речі від відчужувача до набувача за допомогою його продажу спеціальними суб'єктами – купцями, що повинні були набувати його в установленому порядку [4, с. 103].

Отже, можна стверджувати, що праобраз купецької діяльності наразі зводиться до розуміння її у зрізі сучасної дистрибуторської діяльності. Втім, неспростовним залишається факт, що якими б ознаками та тенденціями вона не характеризувалася, приблизно в XIV–XV ст., купецтво виокремилось поміж інших верств суспільства, наділяючи суб'єктів вимогами певного критерію відбору та особливим правовим статусом.

Встановити точну дату, що слугувала б відправною точкою для початку ведення торговельної діяльності у світі, здається неможливим. Просторово-часовий континуум навряд чи надасть достовірну відповідь на це питання, хоча, ймовірно, зародження торгівлі пов'язане із появою у людей надлишкового продукту.

2. Зародження біржової діяльності та формування архетипу цінних паперів

Виокремити умовний старт біржових відносин є можливим і припадає він на час Великих географічних відкриттів, а відтак торговельної міграції різних народів. Такий стан речей (що автоматично зумовив появу не лише торговельних, а і валютних та фондових бірж) започаткував зовнішньоекономічну діяльність із цінними паперами, оскільки торговці-учасники ярмарок – праобраз сучасних бірж – представляли різні європейські держави.

Якщо спиратися на факти, то офіційно прийнято вважати, що перша біржа виникла в Північній Європі, а точніше – в Голландії, в Антверпені, в 1469 році. Зараз в цьому провінційному місті складно побачити центр світової торгівлі, але в ті часи Антверпенська біржа була абсолютним осередком світової економіки.

Перша Антверпенська біржа отримала назву брус-плац, що в буквальному перекладі означає «місце, де гроші», «брус» – це сумка з грошима, гаманець, а «плац» – це місце, площа. По суті, цей «грошовий ринок» був будинком, усередині якого була площадка, де і проходили торги. У 1531 році після активного зростання і розвитку замість старої біржі на вулиці Меїр побудовано нову будівлю, що і стала прообразом сучасної фондової і товарної біржі. У 1540 році відкрилася біржа в Ліоні, однак, як і Антверпенська, вона припинила своє існування в тому ж XVI ст. У 1565 році заснована перша біржа в Англії, що отримала статус королівської від Єлизавети I. Вона була місцем проведення торгів лондонських комерсантів. Окрім того, з'явилися державні процентні позики, на які встановлювали біржові курси, збільшувалося і різноманіття різних цінних паперів, що були в обігу. Учасниками торгів приймалися певні правила поведінки та укладення угод. Одним із перших обмежень при проведенні операцій на біржі було правило «не лихословити» і не вживати образливих виразів стосовно одні одних [5, с. 396].

У XVI–XVII ст. біржова справа починає з'являтися і активно розвиватися в інших європейських державах. Так, в 1720 році, після відвідування Петром I Амстердаму, в Росії з'являється Санкт-Петербурзька товарна і вексельна біржа.

Найбільший прорив в біржовій справі і перехід до «абстрактної» торгівлі (тобто торгівлі фінансовими інструментами, що представляють товари) відбувається з виникненням нового центру європейської торгівлі в 1608 році, коли була побудована біржа в Амстердамі. Саме там відбувається поступова відмова від необхідності присутності на ринку всієї партії товару. Він замінюється «пробою» – зразками продукції в невеликому обсязі, для того, щоб покупець міг оцінити якість і вирішити, чи буде він її купувати.

Англійська Ост-Індська компанія з моменту свого заснування використовувала систему постійно поновлюваного капіталу, в якій внески учасників поверталися їм після кожного плавання, а прибуток розподілявся відповідно до величини паю кредитора в спільному підприємстві.

Тільки в 1657 року, після внесення змін до статуту компанії, вона приступила до виплати дивідендів, а не до розподілу валового прибутку, і перетворилася в акціонерне товариство в сучасному розумінні [6, с. 206].

Відтак це важливий етап і для сучасного господарського права, і для економічної науки. Адже, як виявляється, і засадничі ідеологічні

принципи, і правові основи та функціонування господарських товариств були встановленими якраз у межах історичного періоду Середньовіччя та на основі зародження біржової діяльності.

Переваги нової організаційно-правової форми діяльності комерційного підприємства, продемонстровані першими акціонерними товариствами, сприяли повсюдному збільшенню акціонування, відтак, в 1668 році створено англійську Компанію Гудзонової затоки, а в 1711 р. – англійську Компанію Південних морів, в 1717 р. – французько-міссісіпську компанію. Засновником останньої був спадкоємець династії лихварів, шотландець Джон Ло, експериментальна фінансова діяльність якого піднесла не один економічний урок Європі XVIII ст. і увійшла в сучасні підручники. Джон Ло запропонував зробити паперові гроші основним товарообмінним мірилом, яким натовді були монети [7, с. 192].

Цей момент також важливий у контексті правової та економічної науки, адже став передумовою сучасних торгово-грошових відносин і форм валютно-товарного обміну.

Закономірно, що функціонування бірж чільно переплетено із купецьким класом, що свого часу заснувало майже всі наявні товарні біржі.

На початку XVII ст. відбулося відкриття відомої Амстердамської біржі. Цей факт став знаменною подією в межах історії біржового руху в Європі та світі. Власне, тут і відбулися перші спроби торгівлі за представленими еталонами товарів, наслідком чого стало подальше впровадження нормативів у продовольстві.

Чому Амстердамській біржі приділяють так багато уваги? Тому, що саме тут уперше були введені в обіг емісійні цінні папери – акції.

Слово «біржа» спершу ототожнювали з:

- 1) основним торговим центром міста;
- 2) часовим інтервалом, у межах якого відбувалися торги;
- 3) власне торговельними зборами [8, с. 396].

В основі слова «біржа» є назва центральної площі у місті Брюгге (Бельгія), яке пролягало та пролягає на межі значної кількості європейських торговельних шляхів і колись мало назву «маклер християнських народів», позаяк тут концентрувалося середньовічне купецтво.

Пізніше, з 1720 року, набувають поширення так звані термінові (ф'ючерсні) угоди, які сьогодні переважають у біржовому світі [9, с. 340].

Словосполучення «цінні папери» в його модерному понятійно-категоріальному тлумаченні першочергово було введено в науковий обіг однією із норм Німецького торгового уложення 1862 р. і надалі запозичено у нор-

мативно-правову площину царської Росії, а згодом і СРСР. Цей факт зумовив його імплементацію до правової системи України часів незалежності. Дефініціювання згаданих матеріальних об'єктів як цінних паперів є властивим і галузевому законодавству України, і її правозастосовному процесу.

Загалом із моменту виникнення емісійних цінних паперів і фондових ринків відбулося формування тих чи інших критеріїв поділу торговців на конкретні прошарки. Такий стан речей дає вказівку на формування засадничих ознак поділу купців на конкретні сфери, зокрема:

– наявні біржові учасники – дійсні члени біржі (що були членами першої купецької гільдії, або ж придбали промисловий ордер першого рівня та були схвалені загальними біржовими зборами. Ця категорія була управлена на укладення угод всередині власної гільдії, а також із медіаторами, що працювали на біржі, прикажчиками;

– перманентно діючі візитери біржі (суб'єкти із промисловим ордером першого рівня, що оплатили відвідини біржі). Останні мали право реалізовувати різні угоди лише через маклера. Угод, що не опосередковувалися маклером, між собою укладати вони права не мали;

– тимчасові біржові візитери, що навідувалися за поруки інших дійсних членів, та не укладали жодних угод.

Висновки

Вищепроведене дослідження дає змогу дійти висновків щодо так званого дочірнього походження біржових правовідносин, та їх утворення внаслідок розширення видового спектра суспільних відносин унаслідок впливу епохи Великих географічних відкриттів.

Щодо правового статусу учасника біржової торгівлі, то він безпосередньо випливав із соціального становища купця. Основний із критеріїв поділу давав можливість відносити купців до категорій «дійсних членів», «постійних відвідувачів» та «гостей» [10, с. 278].

Ярмаркового типу торговельні біржі внаслідок вищезазначеного процесу почали поволі трансформуватися у біржі фондові та валютні, що зародилися як такі, що обтяжені іноземним елементом. Усе це відбувалося у декілька поступових етапів, основні з яких тезово відображені у цьому дослідженні.

Виокремлення зазначеної типізації дає підстави декларувати доцільність проведення деталізованого історико-правового та цивілістичного дослідження проблематики, що окреслена в статті всередині кожної із зазначених галузей.

У межах історії права слід детальніше вивчати генезу торговельних і біржових від-

носин у наступні після Середньовіччя історичні періоди, зокрема: періоди Просвітництва та Відродження, Нового й Новітнього часів. Своєю чергою, наука міжнародного приватного права має досліджувати базові шляхи гармонізації біржової діяльності всередині різних правових систем сучасності; прогнозувати тенденції та перспективи на найближчий час.

Такі дослідження знадобляться під час розроблення й оновлення теоретичних аспектів банківського права, зокрема міжнародного, а також напрямів, що з ним пов'язані: вексельного, валютного права тощо; вдосконалення економіко-правового інституту дивідендів, криптовалюти, платіжних карток зокрема та ринкової економіки загалом.

Список використаних джерел

1. Раровська В. В., Останкова Л. А., Акопов С. Е. Біржова діяльність : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). М. : СПАРК, 1994. 335 с.
3. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1: Введение. Торговые деятели : монографія. СПб. : Издание Братьев Башмаковых, 1908. 515 с.
4. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2007. 442 с.
5. Батрова Т. А. Тенденции развития торгового права: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М. : Московская юридическая академия, 2011. 450 с.
6. Нерсесов Н. О. О бумагах на предъявителя с точки зрения гражданского права: Историко-догматическое исслед. М. : Норма, 1954. 98 с.
7. Шилов Б., Семенов С. Биржевая история. М. : И-Трейд, 2012. 325 с.
8. Фукуяма Ф. Політичний порядок та політичний занепад: від промислової революції до глобалізації та демократії. К. : Наш Формат, 2019. 608 с.
9. Організація біржової діяльності: навч. посіб. / О. Е. Кузьмін, О. В. Юринець, А. В. Дубоделова та ін. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. 238 с.
10. Беляев М. І., Шестопалова Л. В. Инфраструктура товарного рынка. К. : Юрінком-Інтер, 2014. 342 с.

References

1. Rarovska, V. V., Ostankova, L. A., & Akopov, C. E. (1994). *Birzhova diyalnist* [Exchange activities]. Centr uchbovoyi literatury (Literature study centr). Kyiv [in Ukr.].
2. Shershenevych, H. F. (1994). *Uchebnij torgovogo prava (po isdaniyu 1914 g)* [A textbook of trade law]. Moskva, SPARK [in Russ.].
3. Shershenevych, H. F. (1908). *Kurs torgovogo prava. T. 1: Vvedeniye. Torgovye deyateli* [Course of trade law. Volume 1: Introduction. Trading Acts]. Sant Peterburg, Bashmakov brothers publishing [in Russ.].
4. Yarotskyuy, V. L. (2007). *Tcinni papery v mehanizmi pravovogo reguluyvannia maynovykh vidnosyn* [Securities in the mechanism of legal regulation of property relations]. Nationalna yurydychna akademiya imeni Yaroslava Mudroho (National Law Academy named after Yaroslav Mudryi). Harkiv [in Ukr.].
5. Bratova, T. A. (2011). *Tendencii razvitiya torgovogo prava* [The Trade law tendencies]. Moscovskaya yuridicheskaya akademiya (Moscow Law Academy). Moskva [in Russ.].
6. Nersesov, N. O. (1954). *O bumagah na predyavitelya s tochki zreniya grazhdanskogo prava: istoriko-dogmaticheskoe issledovanie* [About the bearer papers from the point of view of historical and dogmatic investigation]. Moskva, Norma [in Russ.].
7. Shylov, B., & Semyonov, C. (2012). *Birzhevaya istoriya* [The stock exchange history]. Moskva, I-treyd [in Russ.].
8. Fukuyama, F. (2019). *Politychnyi poryadok ta politychnyi zanepad vid promyslovoyi revolyuciyi do hlobalizaciyi ta demokratiyi* [Political Order and Plitecal Decay]. Kyiv, Nash format [in Ukr.].
9. Kuzmin, O., Yurynets, O., & Dubodelova, A. (2013). *Organizaciya birzhovoyi diyalnosti* [The organization of stock exchange activity]. Lviv : Vydavnyctvo Lvivskoyi Politehniky [in Ukr.].
10. Bilyaev, M., & Shestopalova, L. (2014). *Infrastructura tovarnoho rynku* [The infrastructure of the goods market]. Kyiv, Yurinkom-Inter [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 10.02.2021
прийнята до друку 04.03.2021
The article: is received 10.02.2021
is accepted 04.03.2021*